

Кулик В.

МОВНА ПОЛІТИКА В БАГАТОМОВНИХ КРАЇНАХ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ТА ЙОГО ПРИДАТНІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

Київ : Дух і Літера, 2021. 312 с.

У час, коли Україна, переживаючи пекло повномасштабної війни з російським загарбником, проходить водночас і світоглядне чистилище, переосмислює низку цінностей та виявляє свій подальший цивілізаційний курс, нова монографія Володимира Кулика «Мовна політика в багатомовних країнах: закордонний досвід та його придатність для України» стала ще актуальнішою, ніж відразу після її виходу друком. Адже становлення нашого суспільства як частини високорозвинутого світу в ментальному плані означає розуміння культурно-політичних процесів, що відбуваються у ньому. А мова — це те, що пронизує та творить і культуру, й політику, й повсякденне буття. Навіть коли й саме слово «мова» щодо певної країни доречніше вживати у множині.

Серед найвідоміших праць В. Кулика, здатних пробудити щире зацікавлення в мовознавців — «Revisiting a Success Story: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Ukraine, 1994–2001» (Гамбург, 2002), «Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки» (Київ, 2010), «По той бік любові: уявлення громадян про корпус і статус української мови» (Львів, 2010). Статті автора українською, англійською, німецькою мовами присвячені питанням мовної політики, правопису, динаміки етнокультурного самовизначення.

Нова книжка видана київським видавництвом «Дух і Літера» за фінансової підтримки Українського футбразитівського кола та Наукового товариства імені Шевченка в США. Цей факт заслуговує на увагу як свідчення єдності українців в Україні та за її межами у прагненні «вивчити різноманіття чужого досвіду та з'ясувати, чи є в ньому щось, що можна було б хоч якоюсь мірою застосувати в нас» (с. 271).

Монографія складається зі вступу та чотирьох розділів, останній з яких водночас є й авторовим резюме щодо застосовності досвіду мовної політики інших країн в українській реальності. Кожний зі структурних елементів книжки (включно зі вступом) має кілька підрозділів.

До вступу «Про що ця книжка» (с. 4–21) вміщено три підрозділи — «Мовна політика» (с. 5–11), «Багатомовні країни» (с. 11–16) та «Закордонний досвід» (с. 16–21), які покликані витлумачити читацькому загалу ключові поняття й терміни. Зокрема, автор пояснює, в чому полягає основоположна відмінність між загальноприйнятим та його власним визначенням мовної політики, між багатомовними державами й багатомовними країнами.

Закордонний досвід (і не лише в царині мовної політики), за спостереженням автора книжки, «багато хто схильний уважати успішним без розрізнення й нерідко без достатнього знання ситуації в різних країнах» (с. 18). Тому очевидна користь цього видання полягає в тому, що воно дозволяє бодай схематично відтворити шлях тих країн і націй, які нині слугують еталоном чи антиеталоном для України. Адже досить часто широкий загал послуговується не фактичними знаннями з історії й сучасності Швейцарії, Фінляндії, Канади тощо, а штампами, які мають мало спільного з реальністю. Про це свідчать і маніпуляції з боку українських (а інколи, на жаль, не лише українських) політичних діячів, оперті на масову необізнаність.

У першому розділі «Політика щодо багатомовності» (с. 22–52) більш розгорнуто, ніж у вступі, викладено теоретичні положення цієї праці. Він складається з чотирьох підрозділів: «Можливі варіанти» (с. 22–31), «Чинники вибору» (с. 31–44), «Критерії та чинники успіху» (с. 44–52). Тут подано не енциклопедичні, однак добре зрозумілі та досить лаконічні тлумачення для термінів, не завжди суто лінгвістичних, але важливих для всебічного аналізу суспільно-мовних явищ — «комунікативний потенціал», «мовний репертуар», «демократичне суспільство», «позитивні та негативні мовні права» та ін. Автор зауважує, що його головним завданням не є висловлення особистого ставлення до мовної політики чи то в Україні, чи то в інших країнах, які постали об'єктом цього дослідження. «Але оцінюючи придатність певних зразків для запозичення в Україні, я спиратимуся також на власні нормативні уявлення, в яких поєднуються ліберальні й націоналістичні пріоритети» (с. 45).

В. Кулик цілком слушно нагадує про мовну несправедливість, що виникає в суспільстві, коли меншини володіють і своєю рідною мовою, й мовою більшості, натомість ті, хто до меншин не належать, міноритарних мов не знають. «Питання в тому, що держава має з цим робити: дозволяти носіям найпоширенішої мови й далі не знати меншинних, прирікаючи ті мови на використання лише всередині самих меншин, а чи спонукати бодай частину членів більшості вчити інші мови та використовувати їх у певних практиках» (с. 37).

Другий розділ «Західні зразки» (с. 53–155) присвячений уже безпосередньому аналізу мовної політики Західної Європи й Америки. В. Кулик уточнює, що слово «зразки» в назві цього розділу означає «не зразки для наслідування, а досліджувані зразки реальності» (с. 53). Почати, на його думку, найдоцільніше з тих країн, які викликають найбільшу симпатію в українців, — де радше спрацьовує «підсвідоме уявлення про успішність майже всього, що діється на заможному Заході» (с. 63). Такими є Швейцарія (с. 53–63), Бельгія (с. 63–75), Фінляндія (с. 75–87), Іспанія (с. 87–101), Велика Британія (с. 102–111), Франція (с. 111–118), Сполучені Штати Америки (с. 118–131), Канада (с. 131–142), Ірландія (с. 142–152). Одноіменні підрозділи починаються не інформацією про кількість офіційних і неофіційних мов, наявність/відсутність конфліктів на мовному ґрунті, а озвучуванням міфів, які належить спростувати. Підсумовано перший розділ підрозділом «Західний досвід» (с. 152–155).

Образ поміркованої і толерантної Швейцарії дає підстави багатьом уважати, що «рецепт цього компромісу варто уважно вивчати й мірою придатності запозичувати» (с. 54). Однак далі автор пояснює, у чому насправді полягає політика швейцарської багатомовності — це «налаштованість швейцарської політичної культури не на *безкомпромісну боротьбу* за владу, а на її *компромісний розподіл*» (с. 58), зокрема й за мовною ознакою. Неважко висувати, що швейцарський досвід не може бути застосований в Україні без належного критичного осмислення бодай через те, що «швейцарські носії німецької, французької та італійської мов ніколи не належали до сусідніх держав <...> і не сприймають себе як частину відповідних націй» (с. 59).

Щодо Фінляндії, де законодавча влада враховує права навіть нечисленної меншини й це приводить до посилення мови більшості, В. Кулик надає докладну інформацію про те, яким чином вдалося досягти такого стану речей — шляхом виваженого комбінування територіального й персонального принципів регулювання при ухваленні доленосних рішень. Крім цього, далеко не всі мови Фінляндії, наголошує автор, мають належну підтримку з боку держави, їх лише «останнім часом почали потроху підтримувати» (с. 77). Розповідаючи про нелегкий шлях фінської мови до здобуття належних їй прав, В. Кулик принагідно згадує подвійні стандарти мовної політики Російської імперії, до складу якої входила територія Фінляндії в XIX ст.

Автор м'яко іронізує зі стереотипів, що склалися в українському суспільстві щодо Великої Британії: «Цю країну більшість людей в Україні та в світі не вважають багатомовною, адже просто не знають про існування там інших мов. Водночас її <...> не сприймають і як приклад рішучого накидання одномовності, бо що ж там

накидати, коли й так усе англійською» (с. 102). Історія ренесансу валлійської мови дозволяє замислитися про справжню дієвість квот для упосліджених мов (або, як у випадку з Британією, державних «схем»). А пошанувачам історії буде цікаво пересвідчитися, що жарт про ірландську мову, яку «відроджували у в'язниці», має певне серйозне підґрунтя.

Підрозділ, присвячений Франції, спрямований на подолання такої проблеми, як *«неадекватність уявлення про одномовність французького суспільства»* (с. 113). Автор акцентує на досить пізньому початку повсюдного запровадження французької мови, яку нижчі верстви населення засвоїли заледве в останні десятиліття XIX ст. за рахунок витіснення з ужитку регіональних мов. Тут згадано також «суворі адміністративні й навіть кримінальні покарання за порушення мовних вимог» (с. 117), метою яких було недопущення англізації. У наступному підрозділі читачі дізнаються, що «плавильний казан» США передбачав досить жорсткі санкції навіть при недостатньо виразному американському акценті в іммігрантів, а право вживання «чужих мов» має досить складну, подеколи трагічну історію, що видається малосумісною з сучасною американською демократією.

В. Кулик наводить спільне й відмінне у мовній політиці Канади й Бельгії, Канади та США. Показано відсоткове співвідношення канадійців, які розмовляють французькою, в різних частинах країни. Мовна політика Канади, підсумовує автор, *«сприяє забезпеченню прав і збереженню мов, але парадоксальним чином створює більші загрози для суспільної єдності та стабільності»* (с. 142).

Наприкінці третього підрозділу автор наводить і досить сумний приклад Ірландської Республіки, чиї зусилля, спрямовані на відродження своєї мови, не мали очікуваного успіху: *«переважна більшість ірландців бачить у мові важливий символ національної самобутності, <...> навіть очікує, що держава йому певною мірою сприятиме, але не змушуватиме до нього тих, хто воліє бути ірландцем, спілкуючись англійською»* (с. 143). Водночас Ірландія — не лише негативний, але й позитивний взірєць, особливу симпатію викликає наполегливість активістів у намаганні будь-що зробити мову предків не застиглим культурним артефактом, а бажаним засобом спілкування.

Третій розділ має назву «Незахідні зразки» (с. 156–236). В. Кулик уживає означення «незахідний» не в географічному розумінні, а відповідно до бачення пересічним читачем «країн, які не належать до заможного й демократичного Заходу» (с. 156). До таких країн у монографії віднесено Латвію (с. 157–166) — і пояснено чому саме, — Казахстан (с. 167–177), Ізраїль (с. 177–187), Сінгапур (с. 187–196), Індонезію (с. 196–203), Індію (с. 203–210), Південну Африку (с. 211–221) та Алжир (с. 222–232). Автор завершує цей розділ підрозділом «Незахідний досвід» (с. 232–236), у якому виокремлює ключову, спільну для більшості «незахідних» країн рису, вже, на щастя, для України не таку актуальну, як 10–15 років тому.

З першого підрозділу стає зрозуміло, що географічна (й геополітична) належність до «західних» країн може не бути достатньою перешкодою для мовної деколонізації (у випадку Латвії — знеросійщення). Водночас автор відзначає, що відсоток латвійців, які спілкуються своєю національною мовою вдома, досить високий. Чи є в цьому заслуга спеціальних мовних інспекцій, що контролюють використання латиської мови в усіх галузях суспільного життя, чи швидкому знеросійщенню сприяла чітка позиція державної влади в Латвії, попри наполягання Європейського суду з прав людини, — читачі зроблять висновки самі.

«За кілька десятиліть на зміну багатомовності прийшла мовна ситуація, яку називають “англійська плюс”» (с. 189) — сказано про Сінгапур. Педагогам, викладачам національних мов в Україні буде напевне цікаво зауважити на прикладі цієї країни, як позначається на рівневі знань рідної мови вживання або невживання літературного її варіанта (який викладають у школі) в родинному та дружньому колі, й узяти цю інформацію на озброєння при випрацюванні сучасних методик для

уроків національної словесності.

Досвід Південної Африки важливий тим, що показує зсередини життя суспільства, яке «поєднує риси “першого” та “третього” світу» (с. 211). Читач має можливість поглянути на англійську мову очима чорношкірих південноафриканців як на дещо більше, ніж на мову колонізаторів. Крім того, у цьому підрозділі приділено достатню увагу африкаанс та дев'ятьом тубільним (і так само офіційним) мовам Південної Африки. Автор наголошує на актуальних проблемах в освітній галузі країни й розповідає, як травма расової сегрегації призвела до нехтування рідних мов, яке триває й дотепер.

«Саму цю боротьбу більшість громадян оцінює досить критично, а мову, проти якої вона спрямована, — радше позитивно» (с. 222) — так окреслює В. Кулик основні тенденції у мовній політиці Алжиру. З цього підрозділу читачі пізнають прикру історію того, як колонізатори, хоч і не змогли викоринити рідну мову алжирців, однак зруйнували освіту нею. Тут сказано багато й про проблеми, що виникають у школярів при вивченні арабської мови, та про причини їхнього виникнення.

Останній, четвертий розділ водночас слугує підсумком усього викладеного в цій книжці й містить рекомендації щодо української мовної політики. Звідси й назва його — «Висновки для України» (с. 237–272). Він складається з підрозділів «Чого ми хочемо?» (с. 237–248), «До кого ми подібні?» (с. 248–260), «Що ми могли б запозичити?» (с. 260–272). Розмова про запити суспільства виходить у цьому розділі далеко за межі соціолінгвістики — йдеться про незалежність і цілісність держави, про точки перетину мовних прав та обов'язків (що видно і з результатів соціологічних опитувань) із загальними правами людини й громадянина.

В. Кулик викриває маніпуляції довкола статусу російської мови в Україні та зазначає, що українськомовні громадяни України «далеко не завжди усвідомлюють, що ці права повсякчас порушуються» (с. 243), — ідеться про право спілкуватися українською мовою. Без емоційного оцінювання й особистісної критики автор демонструє шкоду такого ставлення до української, яке часом практикують російськомовні дорослі. Вони переконані, що «перелаштовуватися» самим запізно, й вірять, що дочки та сини «напевне говоритимуть українською». Однак діти зазвичай не дослухаються старших, а радше дивляться, як ті вчиняють, і вибір мови в цьому плані не є винятком.

Деякі рекомендації В. Кулика стосовно того, що ж українське суспільство може запозичити для себе з чужого досвіду, актуальні просто зараз (вони стосуються насамперед української мови), інші (про забезпечення мовних прав національних меншин і корінних народів) потребують більше часу з цілком зрозумілих причин. До того ж, наголошує автор, на вирішення такого делікатного питання, як використання мов меншин у різних сферах суспільного життя, має впливати щонайперше думка громадян. «Важливо, щоб такі рішення могла ухвалювати сама громада, а не керований якимись далекими від неї міркуваннями національний парламент» (с. 266). Можливо, зауважує далі В. Кулик, було б доцільно дещо згодом внести до законодавства зміни, які б, з одного боку, більшою мірою сприяли вільному розвитку міноритарних мов, а з другого — не допускали зловживань.

«Я розумію, що попередні абзаци можуть справити враження малого дощу з великої хмари» (с. 271), — застерігає дослідник. Бо чіткої відповіді на питання, на кого рівнятися Україні й чи варто на когось рівнятися взагалі, монографія В. Кулика дати не може, та й не повинна. Але нашому соціуму йдеться передусім не про те, щоб бездумно перенести досвід інших держав в Україну чи, навпаки, категорично відмовитися від певних заходів, бо десь вони не мали успіху. Ця книжка потрібна для того, щоб будь-яке владне рішення, ліберальне чи радикальне, у царині мовного законотворення ґрунтувалося не лише на емпатії чи гаслах, а й на аналітиці, та щоб суспільство — виконавець потенційних або чинних законів — зналося на питаннях мовної політики не набагато гірше, ніж ті, хто пропонує ці заходи чи приписи

до втілення. І така аналітика мусить стати нашою звичкою, нашою повсякденною нормою, доки будемо інформаційно та морально готові до «творчого запозичення, тобто розумного поєднання підходів із різних країн» (с. 271).

Монографія В. Кулика справляє загалом позитивне враження, крім хіба що окремих фраз у ній, які натякають на певні події чи ситуації, що про них читач так і не дізнається, як-от: «Дечого бажаного я не пропоную, бо громадська думка його вже навряд чи прийме» (с. 272). Деякі твердження, зокрема про невинуватість обмеження обсягу викладання міноритарними мовами, — дискусійні, коли йдеться про ті з них, що мають підтримку відповідних метрополій. Було б цікаво розглянути зблизька (бодай на прикладі однієї з країн), яку роль у мовній політиці відведено тим, хто не сьогодні-завтра стануть її ключовими гравцями, — сучасному юнацтву й підліткам. Адже ставлення до мови в молодшого покоління формується не лише на шкільних уроках чи патріотичних заходах, а й під час перегляду відеоконтенту, прослуховування музики, читання, спілкування в соцмережах та іншої діяльності, яка забирає в юних громадян більшості згаданих автором держав чималу частину звичайного дня. Та оскільки дослідження В. Кулика — переважно для читачів, яким понад 18 років, не варто закидати йому неувагу до молоді.

Книжка «Мовна політика в багатомовних країнах: закордонний досвід та його придатність для України» може бути ефективним посібником для викладання чи самостійного вивчення соціолінгвістики. Багата джерельна база монографії — статистичні дані, українські та іноземні аналітичні статті, законодавчі матеріали — сприятимуть підвищенню наукового рівня дискусії щодо мовної політики як серед лінгвістів, так і серед представників державного управління, які мають іншу фахову підготовку.

О. Малаш

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: darmodej@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5726-5646>

O. Malash

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: darmodej@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5726-5646>

Kulyk V.

LANGUAGE POLICY IN MULTILINGUAL COUNTRIES. FOREIGN EXPERIENCE AND ITS SUITABILITY FOR UKRAINE
Kyiv : Dukh i Litera, 2021. 312 p.

Дата надходження до редакції — 06.04.2022

Дата затвердження редакцією — 10.04.2022